

Снежана В. Божић²⁹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

Зборник радова Учитељског факултета, 14, 2020, стр. 73-87
821.163.41.09-94 Огњеновић В.
821.163.41.09-94 Секулић И.
37.091.3.:821.163.41
COBISS.SR-ID 25305097

ПУТОВАЊЕ КАО ЛИТЕРАРНА И НАСТАВНА ИНСПИРАЦИЈА

(Методички приступ текстовима о путовању
Виде Огњеновић и Исидоре Секулић у основној школи)

Сажетак: На темељима претходно обављене теоријске интерпретације књижевних остварења Исидоре Секулић и Виде Огњеновић, у раду се заснива и описује њихова методичка интерпретација, у оквиру концепта пројектне наставе, тематски омеђена проблематиком пута, путовања и путописа. Књижевни пројекат се темељи на обради наставним програмом задатих текстова (В. Огњеновић: Путовање у путопис, И. Секулић: „Буре”), а проширује увођењем тематски и жанровски блиских књижевних остварења која се не налазе у школском програму (И. Секулић: Писма из Норвешке, „Путовање је проблем егзистенције”, В. Марковић: Светлост на води). Циљ реализације у раду представљеног концепта је да се методичком интервенцијом превладају уочене слабости у погледу програмске заступљности дела Исидоре Секулић и самог жанра путописа у основној школи, као и да се, с друге стране, утиче на мотивацију ученика за читање и разумевање ове врсте текстова и васпитно делује на њихово отварање каикуствима путовања и сусрета са другим.

Кључне речи: настава књижевности, наставни пројекат, путовање, путопис, есеј.

Није главно задовољство видети једну земљу,
већ имати је најзад за себе после толиких чежњи.
(Растко Петровић)

Промене наставних планова и програма из књижевности у основној и средњој школи подложне су критичким увидима према различитим критеријумима; такви увиди су, свакако, пожељни, јер омогућавају да се примећени недостаци у перспективи исправе и квалитет садржаја побољша. У великој мери томе могу допринети и наставници практичари, који би процене програма и функционалних програмских потреба вршили на основу искустава у наставном раду на конкретним књижевним текстовима. Та искуства наставника још су драгоценија приликом

²⁹snezana.bozic@filfak.ni.ac.rs

планирања, припремања и реализације часова књижевности, јер управо захваљујући оптималним, искуственим методичким решењима омогућавају да се превладају „слаба места” актуелних програмских садржаја. Једну од таквих слабости илуструје чињеница да је Исидора Секулић, као класик српске књижевности, у основној школи заступљена само једним делом/одломком у шестом разреду. Како се тај недостатак може суптилном али јасно методички профилисаном интервенцијом поправити? Један могући начин биће предложен у овом раду.³⁰

Реформисани наставни програми³¹ остављају могућност да се у петом разреду – са листе дела допунског избора лектире – обради одломак из остварења Виде Огњеновић *Путовање у путопис* (објављеног први пут 2004. године, пред крај ауторкиног амбасадорског мандата у Норвешкој)³². О овом тексту не може се говорити без призивања Исидоре Секулић³³ и њених *Писама из Норвешке*. Контекстуализација *Писама* неизоставно подразумева осврт на Исидорину збирку *Сапутници* (1912), што нас, у размишљању о наставним околностима, доводи до записа „Буре”, који је програмом предвиђен за обраду у шестом разреду. Према програму из књижевности за осми разред који је важио од 2010/11. до 2020. године обрађивао се и изабрани есеј Исидоре Секулић³⁴; ове одреднице у новом програму нема, мада је и њиме, у оквиру садржаја из културе изражавања, прописана обрада појма *есеј* и оспособљавање ученика за писање ове врсте текстова. То значи да наставнику није ускраћена могућност да усвајање појма методички осмисли путем изабраног есеја Исидоре Секулић. Како би *Путовањем у путопис* отворена а *Писмима из Норвешке* и делом из текста „Буре” додатно продубљена тема путовања била адекватно заокружена, тај изабрани Исидорин есеј у осмом разреду може бити „Путовање је проблем егзистенције”, јер представља својеврсну суму Исидориних размишљања о путовањима, времену, простору, животу...

Из наведеног се јасно назире обриси замишљеног методичког концепта: везе између поменутих текстовалако је успоставити, примарно на тематском плану; како би оне функционисале у наставним

³⁰Методички концепт који ће у раду бити описан први пут смо представили на Републичком зимском семинару за наставнике (Филолошки факултет у Београду) 2012. године.

³¹Доступни су на сајту Завода за унапређивање образовања и васпитања <https://zuov.gov.rs/nastavni-planovi-i-programi/> [29.6.2020].

³²Иако се може размишљати о томе да ли је смештање *Путовања у путопис* Виде Огњеновић у пети разред добро програмско решење, као и колико су избори одломака из овог дела у различитим читанкама репрезентативни, посебно ако имамо у виду да се у самом наслову појављује жанровска одредница чије је усвајање предвиђено програмом за 7. разред основне школе, све ове запитаности сада остављамо по страни, да бисмо се позабавили изабраним текстовима у задатом контексту.

³³Исидора Секулић (1877 – 1958) рођена је у Мошорину, у Војводини. Студирала је математику и природне науке и потом радила као учитељица и наставница математике. Била је прва жена у Србији која је докторирала и прва која је изабрана за чланицу Српске академије наука и уметности. Писала је приповетке, романе, путописе, бавила се преводњем. Поред *Писама из Норвешке*, њена најпознатија дела су *Сапутници* и *Кроника паланачког гробља*.

³⁴Обично су се наставници опредељивали за есеј из читанки, „Царско достојанство језика” или „Фрагменти из рада о даху, па слуху и виду у поезији Његоша и Лазе Костића”.

разговорима о овим делима и да ли се, након тога, у дужем временском периоду, те (и друге) везе могу трајно успоставити иу свести и знању ученика, потребно је проверити у пракси. Идеја о повезивању текстова према заједничком, обједињавајућем мотиву путовања омогућује да се концепт шири, да се у периоду од петог до осмог разреда у тај оквир укључују и други аутори и различита наставна поступања; методички гледано, тај концепт могао би да се развија као вид пројектне наставе.³⁵ Аргумент у прилог оваквом тематском обједињавању налази се у чињеници да је тема путовања већини ученика и самим наставницима блиска и инспиративна, лако повезива са животним искуством.³⁶ Као таква, животна и узбудљива, она је и у стваралачком смислу подстицајна. Путовање (у различитим значењима која може имати, дословним и метафоричким) честа је инспирација књижевника и других стваралаца, од давнина до данас. Истовремено, на овај начин може се учврстити статус и позиција путописних текстова у наставним програмима и боље искористити њихов велики сазнајни и васпитни потенцијал.³⁷

Сугерисано дијахронијско повезивање књижевних текстова зависи, наравно, од опсега информација које ученици добијају на часовима књижевности. Свакако да њихов обим мора да буде одређиван с обзиром на узраст, програмске захтеве, пројектоване исходе, у овом конкретном случају и на књижевне афинитете самог наставника (тј. хоће ли или неће додатни текст уврстити у свој програм рада), али чини се да, уз добру организацију, увек има простора за податак, односно занимљивост више. С обзиром на то да су у питању текстови који се обрађују у различитим разредима, поред ученичких дневника читања, разредних паноа и слично, неопходно је обезбедити и додатну подршку – онлајн платформу у виду блога или сајта на коме ће садржаји у дужем временском периоду бити архивирани, допуњавани и обједињавани.³⁸ Значајни удео у мотивисању за обраду ових текстова имао би и визуелени моменат – фотографије и видео-записи предела о којима се говори додатно ће подстицати ученике на читање и истраживање.

³⁵Као доказ остваривости наведене идеје наводимо пример успешно реализованог пројекта *Путовање путописом* ученика Ваљевске гимназије и њихове професорке књижевности Милене Милисављевић, који су своје пројектне активности представили на књижевној вечери у оквиру манифестације *Љубини данина* свечаности годишње доделе награде „Љубомир Ненадовић“ за најбољу путописну књигу на српском језику, 2015. године. Више о самом пројекту, награди и савременој путописној књижевности видети у Алманаху *Љубини дани*, бр. 1/2016, Ваљево: Матична библиотека „Љубомир Ненадовић“, посебно (Милисављевић 2016: 100–107).

³⁶О рецепцијској инспиративности путописног наратива сведочи овогодишња главна тема Међушколског образовно-васпитног пројекта „Читалићи 2020“: *Путовање нам доноси срећу, не одредиште. Исплови, зато, из сигурне луке. Откривај, сањај, истражуј!* (Марк Твен); потом бројност и креативност уче(с)ника ове манифестације, као и победнички радови ученика-такмичара (<https://junaciputovanja.wixsite.com/mysite>; <https://anyflip.com/uozna/mpab/>; <https://citalicibrestovac.webador.com/>; <http://www.os-smolji-nac.edu.rs/o-skoli/projekti/citalici-2019-20>) [29. 6. 2020].

³⁷Видети: (Опачић 2007: 64–74) и (Јаћимовић 2015: 64–69).

³⁸Ова врста публиковања и дељења, ван зидова учионице, тј. у простору без зидова (какав је интернет), садржаја који су производ наставног рада наставника и ученика, има и своју допунску дидактичку димензију. Више о томе у: (Божић 2018: 125–138).

Модификујући незнатно ставда „задатак читања појединачног путописа данас пре свега лежи у утврђивању његовог места у оквирима жанра а потом, и у ажурирању, у духу времена, историјске мапе коју је аутор наследио или ‘замислио’” (Гвозден 2004: 5), бавили смо се, својевремено, односом два путописна текста – *Писмима из Норвешке* Исидоре Секулић, чије је место у оквиру српског путописног жанра јасно утврђено, и њиховом, условно речено, „ажурираном” верзијом у делу *Путовање у путопис* Виде Огњеновић³⁹ (в. Божић 2012: 313–325). Резултати ове теоријске интерпретације два текста, у којој су примењени компаративни приступ и хронотопска анализас циљем да се покаже како је „један просторно-временски ‘чвор’ различит од приказа другог догађаја или скупа догађаја у простору-времену”⁴⁰, условили су проблемску поставку потоње методичке интерпретације⁴¹, која треба, у наставним околностима, да омогући (пored осталог) и утврђивање специфичности и разлика у доживљају и перцепцији Норвешке/ Норвежана у наведеним делима две књижевнице, једне на почетку 20. а друге на почетку 21. века, чиме је у највећој мери условљен начин реализације њихових путописних текстова.

Тежишне тачке аналитичког разговора о овим делима на часовима књижевности, на начин примерен узрасту, могу бити ликовност хронотопа („тематизовање света као слике”, Бахтин), затим подразумевајући хронотопи пута и сусрета (сусрета као тачке прожимања простора и времена; као додира са сопственим доживљајем другог; са сопственом личношћу обележеном припадањем одређеном друштвено-историјском контексту). Тумачење путописа и иначе укључује све наведене аспекте, а овде и додатно (суштински примарно) сагледавање особености *основног сусрета* који је у полазишту нашег разматрања: сусрета Виде Огњеновић са путописом о Норвешкој Исидоре Секулић, односно међуличних и интертекстуалних веза које је она својом књигом произвела.⁴²

³⁹Виде Огњеновић (рођ. 1941) књижевница и редитељка, редовни је професор Академије уметности у Новом Саду. Објавила је неколико књига прозе, као и сабране драме у три књиге *Драме I, II, III*. Од 2001. до 2006. године била је амбасадорка наше земље у Норвешкој.

⁴⁰Хронотопска анализа везује се за име Михаила Бахтина и његову теорију хронотопа (в. Бахтин 1989). Њу је у својој дисертацији и касније публикованим радовима бавећи се проучавањем путописа применио и Владимир Гвозден.

⁴¹Појмове теоријска и методичка интерпретација користимо у значењу који им даје Вук Милатовић у студији „Однос теоријске и методичке интерпретације”, видети: (Милатовић 1995: 49–52). Методичка интерпретација условљена је, као што је познато, наставним околностима. У овом случају, пре свега чињеницом да је реч о обради одломка из путописа, и то у петом разреду. Дакле, у обиму и на узрасту који битно редукује ниво информација које ученицима треба пружити и дубину аналитичког захвата текста. Методичко правило да се, након обављене локализације, одломак обрађује као целивит књижевни текст такође утиче на начин организације часа.

⁴²„[В]ажно је што кроз хронотоп сусрета, специфични садржаји унутрашње дијалогичности пишчеве личности и доживљаја страног места воде живе интеркултуралне, интертекстуалне расправе с гласовима које он носи у свом ‘интелектуалном пртљагу’, и што та интертекстуална дијахронија заправо доноси пуноћу синхроније сусрета с другим, страним, новим, које је на неки начин већ посредовано другим текстовима и дискурсима. [...] Код Бахтина, сусрет ‘укључује и односе међу групама, културама, као и однос према свету као нечему с чиме се човекова субјективност непрестано и нужно сусреће’ [...] односно треба га посматрати као ‘вид трагања за аутентичном комуникацијом’” (Гвозден 2004: 44–45, 49).

У методичком приступу овим текстовима опредељујемо се за хронолошки редослед: рад на одломку из Исидориних *Писама из Норвешке* треба да послужи као припрема за обраду одломка из дела Виде Огњеновић, и као стабилна основа пројекта о путописној књижевности у другом образовном циклусу.

Припремљени одломак (Секулић 2004: 35–38) најављује се на следећи начин:

У време пре интернета и телевизије, кад су људи ретко путовали, записи путника у облику писама, новинских текстова или књига били су драгоцен, понекад и једини начин да се сазна како изгледају друге земље, далеки крајеви и људи који у њима живе.⁴³

Списатељица Исидора Секулић била је, почетком 20. века, једна од ретких наших сународника који су успели да отпутују на север Европе, у Норвешку. Током путовања Исидора је пријатељу из Србије писала писма, у којима је описивала свој боравак и утиске о чудесној земљи на далеком Северу. По повратку у домовину њени записи објављени су као књига под насловом *Писма из Норвешке*.

Одломак који ћемо прочитати пренеће нас, попут времеплова, читав век у прошлост, на снежне улице главног града Норвешке. Кренимо, бар на кратко, на пут са Исидором!

Следи читање изабраног одломка, а након тога и провера ученичких доживљаја, питањима којима желимо да сазнамо шта им је било најзанимљивије у прочитаном опису Норвешке и Осла, односно шта би, на основу текста, могли да издвоје као специфичност овог главног града и због чега би волели (или не) да посете овај град, односно земљу.

У циљу континуираног унутрашњег мотивисања ученика, у току аналитичког разговора инсистира се на актуелизацији⁴⁴, као и на обезбеђивању простора да се, посредно, у складу с узрастом, укаже на основну карактеристику путописа – да је то писање *другог* које често значи боље разумевање, тј. „писање” себе.⁴⁵

За путопис као књижевно-научну врсту карактеристична је и позиција наратора; он се углавном поистовећује са емпиријским аутором, односно путовање и писање о путу увек се доводи у везу са другим

⁴³ Овај сегмент разговора на часу може се допунити питањима: Како данас сазнајемо о далеким земљама или о пределима које нисмо посетили? Објасните да ли је могућност да путујемо лакше и комфорније него што се у прошлости путовало променила наш однос према према путовањима уопште; значе ли нам она више или мање него што су значила нашим прецима?

⁴⁴ Како се становници Осла крећу снежним и залеђеним градским улицама? Шта бисте ви радије изабрали – санкање или тоциљање? Објасните због чега.

⁴⁵ На пример: Упоредите зимске слике свога града/села, са овима које су предочене у тексту. У чему су сличности, а у чему разлике? Размислите, због чега постоје разлике? и сл. У одговарајућем тренутку на часу ученицима се скреће пажња да је Исидора белешке за писма у Норвешкој исписивала руком, често на коленима, у природи. Нису постојали рачунари, таблети, чак су и фотоапарати били реткост. Подстичемо их да замисле да они данас тако путују; постављамо питања: Чиме ми бележимо и чувамо од заборавља успомене са путовања? Да ли чешће пишемо писма или шаљемо телефонске поруке и имејлове? Колико су савремена превозна средства, интернет, камере, дигитални фото-апарати... променили наш однос према свету у коме живимо? Објасните да ли смо зато у предности или смо нешто изгубили.

релевантним биографским подацима.⁴⁶ Тај однос може се, делимично, видети и у формулацијама питања којима се, на часу, тумачи прочитани текст.

Какав утисак је на списатељицу оставила зима у главном граду Норвешке? Шта је њој ту најзанимљивије? Како се у њеном понашању на улици препознаје да је странац који долази из потпуно другачије земље? Чиме је Исидора фасцинирана док посматра људе и децу на улици? На основу чега ми препознајемо то њено одушевљење? Којим стилским средствима се служи да читаоцу верно и упечатљиво пренесе оно што види? Посебно обратите пажњу на епитете и поређења.

Издвојите из описа оне речи које се данас чују ретко или се не користе уопште; прочитајте шта оне значе.⁴⁷ Запишите реченице из текста које су вам се највише допале. Објасните шта је у њима лепо!⁴⁸

Чињеница која на одређени начин легитимише аутора сваког путописа, његове склоности и афинитете, утичући пресудно на садржину рукописа свакако је избор дестинације за пут. Исидорин избор одредиштау најдубљем је складу са њеном природом, животним ставовима, начелима и интересовањима. Ученицима се може скренути пажња да запис „Буре” из аутофикцијске прозе *Сапутници*, који ће читати у наредној школској години, открива како се још у детињству, у чудесном дечијем свету маште налазило извориште ауторкиног одушевљења севером Европе. Читамо им одломак из *Писама* у коме Исидора Секулић објашњава своју неуобичајену склоност и разлоге свог боравка на Северу:

Зато што волим муку и анатему.. [...] Волим онога који камен оре а ипак има хлеба. Онога који каже да је срамота увући једрило кад затрубе ветрови и буре, и који отворених очију сме да гледа како у пени таласа котрља бродолом. И знаш зашто још волим север? Зато што верујем да у борби добра и зла добро човеково још није победило; верујем, ако хоћеш, да још има демона, злих богова. Зато волим земљу где кроз најлепшу слободу културе и науке прошушти сујевера, и задрхће пред нечим незнатим страх примитивних душа. Овај мајушни народ, у сурово величанственој својој природи, увек је пун слутње. Тамо високо на северу, сам с породицом на свом имању, без полиције, ватрогасаца, доктора –

⁴⁶Поређењем приватне преписке Исидоре Секулић и *Писама из Норвешке* дошло се до закључка да се „ауторка [се] показује као једна иста особа. Односно, фиктивно, фикционално лирско Ја из *Писама* преклапа се са аутентичном личноћу” (Пековић 2009: 167).

⁴⁷То су речи као *тоциљање* (клизање на леденој стази), *тоциљајка* (углачана, залеђена стаза на снегу), *стрекнути се* (спотаћи се, пасти) и др.

⁴⁸„Исидора је загледана у природу, у пејзаж, дубински и страсно, с израженим духом радозналости и потребе да доживљава природно лепо и да се диви том лепом. Њен однос према природи није једностран и површан, то није лаичка импресија, тренутак патетичне усхићености и испразне реторике. Исидорина уметност путописања управо почиње од тог визуелног, посматрачког, од једне природом дате и веома развијене способности посматрања и интензивног доживљавања света. То је битан предуслов за разумевање њеног пејзажа. [...] С правом се може рећи да је Исидора један од наших највећих мајстора пејзажа, модерног, сложеног и слојевитог пејзажа. У пејзажу се препознаје уметност писца – његова посматрачка способност и даровитост да одређену визуелну сензацију снажно језичко-стилски уобличи” (Милатовић 2004: 432).

боји се природних ћуди, боји се и њена праведног закона равнотеже. И ја се, видиш, бојим закона равнотеже, иако ми је то, углавном, сва етика и сва религија... (Секулић 2004: 49, 50)

Ученици петог разреда не могу у потпуности разумети ове Исидорине разлоге, али наставник их, читањем и коментарисањем и оваквих одломака, припрема за сложеније текстове са којима ће се тек сусретати, антиципирајућитиме и њихово разумевање поетике Исидоре Секулић на старијем узрасту.

Врсту финалне локализације прочитаног одломка може представљати читање завршних делова путописа, где ауторкарезимира:

Стара, од детињства негована наша жеља да, после Цариграда, прнемо на Север, остварила се ето, колико је било могућно у оквиру наших средстава материјалних и духовних. Да, да, много шта од онога што човек уображава, па енергично замишља, одједаред се згусне, стисне, смрзне у факта! Овде, доиста, маште наше су се често 'смрзавале' у факт, и биле утолико лепше – кристалне. (Секулић 2004: 224)

Поред тога што изабрана места представљају сведочанства врхунског естетског домета Исидориног путописа, она омогућавају и одређена уопштавања, односно разматрање идејног слоја текста, која би, у раду са ученицима овог узраста, ишла у правцу закључивања о томе да човек упорношћу и истрајношћу може да оствари своје велике и наизглед неоствариве снове и маштања; да у сусретима с другим, новим и непознатим треба поштовати разлике јер нам оне омогућавају да проширимо своје погледе и схватања живота и људи, али нам помажу и да боље упознамо себе и др.

Рад на тексту путописа (без дефинисања ове жанровске одреднице) омогућава и усвајање појмова *туриста*, *дестинација*, *туристички водич* (*итинерер*) и др.⁴⁹ Такође, читање и проучавање сваког путописног текста може бити извор инспирације за мноштво креативних задатака⁵⁰ намењених самосталном стваралачком раду ученика. Определили смо се да након обраде одломка из путописа Исидоре Секулић ученицима задамо следеће:

Направи(те) свој мултимедијални путопис! Од фотографија и видео-записа са неког свог путовања креирај(те) кратку презентацију, записујући и сажета објашњења. Замисли(те) себе као туристичког

⁴⁹Ученици се упућују у следеће:

Особа која путује, због одмора или разоноде, најмање осамдесет километара од места у коме живи је *туриста*. Место у које се путује, одредиште путовања зове се *дестинација*. Исидора Секулић је од малена маштала да путује на Север, да упозна његову „сурово величанствену“ природу. Лепота норвешке природе је фасцинантна. Зато је она и данас једна од омиљених туристичких дестинација светских путника. Уверићете се у то ако истражите веб-сајт *Посети Норвешку* (www.visitnorway.com), званични *туристички водич* ове земље.

⁵⁰Ученици се, у зависности од узраста и конкретног текста, могу подстицати да креирају разгледнице с путовања, поштанске марке са изабраним књижевним ликовима, плакат за путовање из књиге, брошуру, проспекат за дестинацију из књиге, мапу путовања са инструкцијама за пут, читалачки пасош, заставу измишљеног места, туристички водич на основу путовања из књиге, да израђују значке, беџеве и магнете/сувенире са путовања из књиге, осмисле оглас за путовање и др. Ово су неки од задатака из Пројектног плана *Читалића* за 2020. годину, доступног на <https://citalici.wordpress.com/> (стр. 7, 8).

водича – уз помоћ осмишљене презентације представи(те) свом одељењу једну посећену дестинацију.

Или:

Напиши(те) састав на тему: *Необичан сусрет на путовању / Сусрет који ћу памтити / Писмо (порука) из....*

На представљени час обраде надовезује се рад на одломку из дела *Путовање у путопис* Виде Огњеновић. Ова списатељица и редитељка својим остварењем дала је књижевни одговор на питање како оно о чему почетком 20. века Исидора Секулић пише у својим писмима с путовања у Норвешку – земља и људи, начин живота – изгледа готово цео век касније. Особена је првенствено због чињенице да је Исидорин путопис из 1914. године послужио као нека врста предлошка, прототекста за њено настајање: и садржинска и композицијска окосница књиге *Путовање у путопис* заправо је генеза идеје сопственог „уписивања” у путопис настао век раније (в. Божић 2012: 313). Та проза представља сведочанство о боравку Виде Огњеновић у Норвешкој, али и о обављеним дужностима – оној амбасадорској, и оној према значајној књижевној претходници. Први, обимнији део књиге чине наглашено аутобиографске, повремено дигресивне, повремено изузетно занимљиве и духовите епизоде из приватног и професионалног живота ауторке, које се, углавном, тичу њених припрема за одлазак у Норвешку, и реминисценција на ранија читалачка и стваралачка сусретања са књижевним делима Исидоре Секулић. Захваљујући постојању тих, условно речено, дуплираних хронотопа пута и сусрета– слике конкретног, физичког одвајања од Србије/Београда и боравка у Норвешкој, и, истодобно, рефлексивног „путовања” од првог, гимназијског, преко другог, позоришног, до трећег, *истинског* читања и коначног интелектуалног и емоционалног усвајања Исидориног путописа, заправо, њених сусретања са Норвешком и са Исидором, књига Виде Огњеновић може се жанровски одредити као путопис, мада неки књижевни критичари у њој виде роман прерушен у путописну прозу (в. Божовић 2005). Други део књиге чини шест писама упућених Исидори Секулић. Овај стваралачки поступак омогућава да се на необичан начин затвори круг, који, са супротних временских тачака, једна према другој, описују две списатељице око сопственог норвешког искуства, чинећи га, на неки начин, заједничким.

Пошто су се ученици претходно упознали са *Писмима из Норвешке* Исидоре Секулић, биће им лакше да схвате однос између ова два текста.

На почетку, позивамо их и подстичемо на читање:

Остајемо у Ослу, норвешкој престоници, али сада у друштву савремене списатељице Виде Огњеновић. Она је, као амбасадорка Србије, у Норвешкој боравила у првој деценији 21. века, сто година након Исидоре Секулић, и о томе писала у својој књизи *Путовање у путопис*.

Исидора је и даље са нама; како и зашто сазнаћете када прочитате одломак који следи!

Наставник чита припремљене одломке из дела Виде Огњеновић, из поглавља *God Jul!*⁵¹ (2005: 61 – 73), а потом утврђује како су ученици доживели и разумели текст:

Због чега бисте волели да се за време божићних и новогодишњих празника нађете у Ослу? Шта вам се посебно допало у прочитаном одломку? Како су окићене норвешке куће, баште и улице за Божић и Нову годину? Има ли сличности са начином на који се то ради код нас?

Оваквим питањима, којима се ученици подстичу да упоређују прочитане описе са знањима и искуствима које већ поседују, отвара се аналитички разговор о тексту Виде Огњеновић. Ево неких од питања која се могу поставити и даље проблематизовати при његовом колективном тумачењу:

Опишите празничну атмосферу на улицама Осла коју преноси нараторка. Које особине Норвежана издваја? Какву разлику запажа у односу на друге европске /светске престонице у исто, празнично доба године? Чиме ју је Осло освојио? Због чега се ауторка већ у првом сусрету са градом осећа опуштено и сигурно?

Уочи на који начин је у прочитаном одломку присутна Исидора Секулић. Означи места у тексту на којима се она помиње. Прочитај поново Исидорин текст. Упореди прочитане одломке, Исидорин и Видин. Који је на тебе оставио снажнији утисак? Образложи због чега.

Методичким вођењем долази се до одговора на наведена питања и закључка који би се, оквирно, могао формулисати овако:

Путовање у путопис је књига о путовању и боравку Виде Огњеновић у Норвешкој, исто колико и њен повратак Исидори Секулић и књизи *Писма из Норвешке*. Од Виде читалац добија књижевни одговор на питање о томе како Норвешка из Исидориних писама изгледа данас, цео век касније. Обе списатељице описују своје норвешко искуство, али га Вида Огњеновић чини заједничким, потврђујући, и својом књигом, непролазну уметничку вредност Исидориних *Писама*. У једном од својих замишљених дијалога са Исидором, Вида Огњеновић ће написати: „Кажемо Вам, толико тога је друкчије, али загребете ли мало дубље испод површине, видећете оно што сте и онда видели. Упознала сам доста Норвежана, а опет о њима највише знам из Ваше књиге” (2004: 129).

Компаративни приступ који је неминовно, али због методичких условности ипак делимично, примењен и у наставним интерпретацијама ових књижевних остварења, показује да је слика *другог* коју у чину рецепције производе, у оба случаја, позитивна. Настале на временској удаљености од готово сто година (обележених интензивним техничко-технолошким развојем и, последњих деценија, процесима глобализације),

⁵¹God Jul!– норв. Срећан Божић! [изговара се:гу јул].

засноване на потпуно различитим мотивима за путовање и за писање, књиге Исидоре Секулић и Виде Огњеновић, свака за себе, представљају особена и вредна књижевна сведочанства о сусрету с другим и другачијим.

У разговору са ученицима указано је на то да су се обе списатељице за своје путовање темељно припремале. Ова књижевно-емпиријска чињеница има не само васпитни значај него и стваралачки/креативни потенцијал.

Имаш ли ти своју изабрану дестинацију, земљу или град у који би желео/желела да отпутујеш? Припреми се за то путовање: у школској библиотеци и на интернету истражи књиге, филмове и музику са простора који желиш да посетиш. Прави белешке о свему што ти се посебно допадне. То ће бити драгоцене информације кад кренеш на пут! Од бележака које си прикупио/прикупила састави план пута (итинерер) под називом *Обавезно видети у...*

Директније тематски повезан с обрађеним одломком може бити налог за креативан рад ученика у завршници часа:

Осмисли и нацртај божићну или новогодишњу разгледницу. Намени је и пошаљи некоме ко је твој пријатељ или би желео/желела да ти то буде. Док креираш и машташ, нека те инспирише музика славног норвешког композитора Едварда Грига коју можеш пронаћи на Јутјубу. Сигурни смо да ћеш уживати!

Кроз увођење и повезивање географских и чињеница о књижевности⁵², музици, филму и сл. које путописни текстови готово неизоставно подразумевају и призивају, културолошки сусрети и додири додатно се обогаћују, како у чину обликовања путописа тако и у чину његове рецепције, посебно наставне. Могло би се додатно методички разматрати питање истакнуте сазнајне и васпитне улоге текстова путописне природе у наставним околностима.

У радовима из различитих области књижевности, у приручницима и уџбеницима често се посеже за метафором пута/путовања не би ли читаоци били мотивисанији за усвајање садржаја који се у њима представљају.⁵³ Ово је у складу са другом идејом у нашем концепту методичког размишљања о путовању. Поред реалног, реализованог (каква су два о којима је претходно било речи), постоје имагинарна, фиктивна путовања, на која нас воде књиге, филмови, музика и наша машта, сањарење, размишљања. На томе би се инсистирало у току наставног разговора о одломку из записа „Буре” Исидоре Секулићса

⁵²О интертекстуалности као битном обележју путописа на овом узрасту говориће се посредно и описно, без употребе самог појма.

⁵³На пример, аутори читанке за 6. разред *Уметност речи* у уводном обраћању подстичу ученике да саму књигу (читанку) прихвате као водича на „јединственом путовању светом књижевности” (Шошо, Сувајџић 2019: 3). Студија Душке Кликовац носи назив „НАУЧНА АРГУМЕНТАЦИЈА ЈЕ ПУТОВАЊЕ и друге метафоре”, в. (Кликовац 1992: 179 – 184).

ученицима шестог разреда.⁵⁴ На уводној позицији у *Сапутницима*, овај запис наговештаваукупну атмосферу збирке. То у великој мери аутобиографско сећање на детињство својом садржином антиципира све касније Исидорине животне и стваралачке преокупације и указује на њену емоционално-интелектуалну и креативну генезу. Откривајући интровертну природу девојчице, која нагони на осамљивање, у којој машта буја и креира светове прихватљивије и узбудљивије од реалног, овај запис открива и корене тежње да се из ограниченог, затвореног простора дух вине у (не)слушене пределе слободе, да се оде „далеко, далеко”. То „заграђивање” девојчице од света које се у раним данима исказује буквалним, физичким издвајањем (њеним самовањем у расушеној каци, тј. бурету) као да имплицира касније емотивно заграђивање девојке/жене, њену суштинску отуђеност од људи, о каквом говоре неки други записи у овој збирци (нпр. „Растанак”). Не толико несрећна колико усамљена и необична девојчица постаће исто тако усамљена али особена и занимљива жена (Божић 2010: 17, 18).

Насловом покренута асоцијација на чувеног „филозофа из бурета” Диогена, иако без конкретне везе са Исидориним текстом, упућује, ипак, на битне особине главног (и јединог) лика ове прозе: на маштовитост, креативност, врло рано исказану медитативност и контемплативан однос према људима, природи и животу уопште. Поред тога, девојчица која је, као што је већ поменуто, у бурету „сневала ледену и белу фантазију севера” и осећала „да тамо на северу, у оним смрзнутим енергијама, мора лежати клица и стихија праве вечности”; ово нам открива да се још у чудесном детињем свету маште налазило извориште Исидорине трајне фасцинације Севером.

Покушајем објективизације приповедања кроз смењивање првог трећим лицем (говорење о себи као о „малој девојчици”) постиже се управо супротан ефекат и казивање добија наглашено емотиван тон, на моменте тон самосажаљења. Као и свако сећање и ово је обликовано накнадним животним искуством, што у запису није тешко препознати.

Бавећи се овим текстом на часу, ученике ћемо подстицати да говоре о својим маштањима, о местима и земљама које би они желели да виде и да упознају, и указивати им на могућност да, док се не стекну реални услови за та путовања, они се жељеним местима могу приближити тако што ће о њима читати, претраживати и прикупљати информације на интернету и, потом, замишљати себе у тим амбијентима. Истовремено, они ће се натај начин припремити за будућа путовања, онако како то чине сви велики светски путници. Наставник подсећа ученике на већ препоручен веб-сајто Норвешкој, Исидориној омиљеној дестинацији, а пожељно је да и сам подели са њима „своје” жељено место, тј. град,

⁵⁴Начин на који је приређен одломак и методичку апаратуру за обраду овог текста видети у читанци за шести разред *Изазов* (Божић и др. 2019: 12 – 17).

државу за којом, како би рекао Растко Петровић, чезне (Лисабон, Петроград, Праг, Беч, Париз...).

Сведочење Исидоре Секулић о тешком терету одбачености од друге деце у детињству, о осећању да смета и изазива их својом жељом за књигом, допуњује се и на одређени начин уравнотежује констатацијом о значају који су књиге одувек за њу имале: управо је „књига била моје опуштање, мој азил, књига и путовање”⁵⁵. Исидора целог живота није променила свој став према књизи, а ни према путовањима. То нас доводи до последњег текста који укључујемо у концепт, до њеног есеја *Путовање је проблем егзистенције*.

У књижевном опусу Исидоре Секулић есеј је доминантно присутна стваралачка форма, која је у књижевнокритичкој литератури о овој списатељици високо вреднована.⁵⁶ Стога је избор њеног текста као парадигме за указивање на особености есеја добар методички поступак.⁵⁷ Истовремено, захваљујући тематици путовања рад на изабраном есеју омогућује наставнику да заокружи четворогодишњи пројектни рад на путописним текстовима из школског (и ваншколског) програма лектире.

Сама Исидора волела је да путује и то је често у свом животу чинила; зато је за њу путовање заиста „проблем егзистенције”⁵⁸. То потврђују већ почетни редови изабраног есеја: „Путовање је нагон диван и проблем опасан. Не путује се да се раздрма досада, ни убије време, него да се, између безброј питања наднесе човек, завири у загонетку, у тешку илузију времена” (Секулић 2004: 290). Исидора се и у овом тексту враћа у детињство, сећа се дечијих препирки, маштања и гласних размишљања подстакнутих Оријент-експресом који је кроз њихову варошицу пролазио два пута недељно са задржавањем у трајању једног минута. Начин на који се Исидора у овом есеју бави односом времена и простора, и људског века у времену и простору, открива нам и ону егзактнију страну Исидорине личности, особу која је по примарном образовању математичар и, касније, доктор филозофије. „Време је ток, кажемо; зато што ми течемо.

⁵⁵Цитат је преузет из читанке за шести разред *Уметност речи* (Шошо, Сувајџић 2019: 42).

⁵⁶Ова чињеница вероватно је последица Исидорине стваралачке наклоњености есијистичком изразу. „За њу је добар есеј нешто толико интересантно и лепо да се може читати као ‘песма, прича или комад лепог, приватног писма’” (према Мркаљ 2011: 226).

⁵⁷„Занимљивост есејистичког стваралаштва Исидоре Секулић садржана је већ у чињеници да готово не постоји нека тема која није привукла њен радознали дух. Почевши од књижевности, домаће и стране, преко општих културних тема као што су размишљање о језику, говору, народном духу, религијској и филозофској проблематици, затим, о широком спектру уметничких тема, о сликарству, које год теме да се додирне, из Исидоре проговара једна врста духовног пожртвовања и потпуне списатељске одговорности према одабраној материји” (Деспић, 2004: 488). Наставницима би посебно могао да буде интересантан есеј „У Норвешкој нико не живи иза божјих леђа”, у коме Исидора разматра просветне прилике у Норвешкој. Видети више о томе: (Божић 2012: 319).

⁵⁸„Без обзира на то да ли је путовала далеко, или се тек шетала, за Исидору је путовање увек било откровење. Тувовала је што није отишла у Индију јер би тамо видела ‘свој стари завичај’. А у писму Тихомиру Остојићу (Панчево, 25. 3. 1909) обичан поподневни излазак је раван авантури обиласка света: ‘Данас је диван пролетњи дан. После подне ћу се полети на брежуљак, премерити четири стране света и решити се, у коме ћу правцу полетети – са ластанма’ (Лисма, прир. Радован Поповић, Сабрана дела Исидоре Секулић, Нови Сад 2004, стр. 28)” (Пековић 2009: 171).

Време, кажемо, прохуји невидљиво и нечујно, зато што ми и све у природи одживљује, одтрајава нечујно и невидљиво. Може човек у разна времена бити на разним местима у простору; човек путује у простору и по простору. Али човек не може 'отићи' у времену, и бити у разна времена, у разним временима." (292) Сећања је подстичу на закључак да путовање врло рано „открива проблеме у теорији и пракси. Како се далеко запућују већ деца кад се сукобе са проблемом простора и времена. Па отада до смрти има да се носе с тим проблемом у школи, и у књизи; да их варка и тајна времена мучи у младости и старости, у срећи и несрећи, у могућном и немогућном." (292)

Поред аналитичког разговора о садржинском, односно значењском слоју текста, којим ће се употпуњавати сазнања и ставови ученика о категоријама и аспектима путовања и бројним питањима која она отварају и о којима је већ било речи приранијим обрадама путописа⁵⁹, део методичког вођења ученика биће усмерен ка уочавању и артикулисању особености есеја као литерарне форме (његова тематска отвореност, субјективност, сугестивност израза).⁶⁰ Да би ученици и сами развијали способност обликовања својих мисли и идеја у облику есеја, наставник ће за самостални стваралачки рад код куће понудити још једну „норвешку причу“, одломак из путописа савременог аутора Веселина Марковића *Светлост на води: пут на север* (2015: 7 –10; 76 –83), са задатком да тај текст послужи као полазиште за финално уобличавање и уопштавање њиховог доживљаја путописних текстова о Норвешкој (или неком другом одредишту) и самог путописа као књижевног жанра.

На крају, уведемо метафору путовања у специфичан методички контекст. Добро информисан и високо мотивисан наставник налик је поузданом водичу кроз пределе књижевности; ученици су путници, а текстови знаменитости, артефакти с којима се на путу сусрећу. Колико ће пут бити успешан, упечатљив, важан за обликовање њихових личности, зависи од више фактора, али добра припрема, прецизно и сврсиходно постављени циљеви и јасно пројектовани исходи смањују ризик да се на том путу залута и изгуби.

ЛИТЕРАТУРА

Божић, Снежана. Излазак из круга. *Подстицаји, трагања*. Београд: Алтера, 2010, 11-24.

⁵⁹Поред у овом раду издвојених, наставни програми из књижевности у основној школи нуде могућност усвајања и других текстова са путописним наративом, у седмом и осмом разреду: Јелена Димитријевић: *Седам мора и три океана* / Милош Црњански: *Наша небеса*; Јован Цвијић: *Охридско језеро* (одломак) / Пеђа Милосављевић: *Потера за пејзажима*; Милутин Миланковић: *Кроз васиону и векове* (одломак), Споменка Крајчевић, *Кругом двојке* (избор одломака), Герман Титов: *25 сати у свему*, Растко Петровић: *Африка* (одломци). Ово дозвољава наставнику и ученицима да направе сопствени књижевни итинерер у оквиру пројекта посвећеног путовању.

⁶⁰Прихватљив и детаљно представљен начин обраде есеја Исидоре Секулић, али на другом примеру („Фрагмент из рада о даху па слуху и виду у поезији Његоша и Лазе Костића“), уз указивање на специфичности методичког приступа есејистичкој прози, доступан је у књизи *На часовима српског језика и књижевности* (Мркаљ, 2011: 224 – 233).

- Божих, Снежана. На Исидорином трагу – Вида Огњеновић у Норвешкој. *Други о Србима, Срби и другима* (прир. Д. Поповић Срдановић). Ниш: Филозофски факултет, 2012, 311-325.
- Божих, Снежана. *Пријатељство на мрежи – о интернету и настави књижевности*. Ниш: Филозофски факултет, 2018.
- Божих, Снежана и др. *Изазов – читанка за шести разред основне школе*. Београд: Герундијум, 2019, 12-17.
- Божовић, Гојко. Романескно путовање у путопис. *Поља, часопис за књижевност и теорију*, година L, број 433, (2005): 65-66. Доступно на: <https://polja.rs/wp-content/uploads/2015/12/selection9-2.pdf> [30. 6. 2020].
- Гвозден, Владимир. *Како читати путопис*. Предавање одржано у Народној библиотеци Србије, 2004. Доступно на https://www.nb.rs/view_file.php?file_id=731 [30. 6. 2020].
- Деспих, Ђорђе. Стилске особености у есејима Исидоре Секулић. *Други о Исидори*. Сабрана дела Исидоре Секулић, књига 15 (прир. З. Глушчевић, М. Јосимчевић). Нови Сад: Stylos, 2004, 488-498.
- Јаћимовић, Слађана. Путописи у настави српског језика и књижевности. *Иновације у настави*, XXVIII, 2015/4, (2015): 64-69.
- Кликовац, Душка. Научна аргументација је путовање и друге метафоре. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXXV, 2 (1992): 179-184.
- Марковић, Веселин. *Светлост на води: пут на север*. Београд: Архипелаг, 2015.
- Милатовић, Вук. Однос теоријске и методичке интерпретације књижевног дела. *Методика наставе српског језика – избор текстова за студенте учитељских факултета* (прир. В. Цветановић, В. Милатовић, А. Јовановић). Београд: Учитељски факултет, 1995, 49-52.
- Милатовић, Вук. Уметност Исидориног путописа. *Други о Исидори*. Сабрана дела Исидоре Секулић, књига 15 (прир. З. Глушчевић, М. Јосимчевић). Нови Сад: Stylos, 2004, 429-435.
- Милисављевић, Милена. Путописи и Ваљевска гимназија. *Алманах „Љубини дани“*, бр. 1/2016. Ваљево: Матична библиотека „Љубомир Ненадовић“, (2016): 100 – 107.
- Мркаљ, Зона. Методички приступ есеју Исидоре Секулић у основној школи (*Фрагмент из рада о даху, па слуху и виду... – осврт*). *На часовима српског језика и књижевности*. Београд: Завод за уџбенике, 2011, 224-233.
- Огњеновић, Вида. *Путовање у путопис*. Зрењанин: Градска народна библиотека, 2005.
- Опачић, Зорана. Нефикционална књижевна дела у настави српског језика и књижевности. *Дидактичко-методички аспекти промена у основношколском образовању, зборник радова*. Београд: Учитељски факултет, 2007, 64-74.
- Пековић, Слободанка. Исидора и путовања. *Исидорини ослонци*. Нови Сад: Академска књига, 2009, 159-185.
- Секулић, Исидора. *Писма из Норвешке и други путописи*. Сабрана дела Исидоре Секулић, књига 4 (прир. З. Глушчевић, М. Јосимчевић). Нови Сад: Stylos, 2004.

Секулић, Исидора. Буре. *Сапутници*. Београд: Плави јахач, 2001, 7-19.

Секулић, Исидора. Путовање је проблем егзистенције. *Писма из Норвешке и други путописи*. Сабрана дела Исидоре Секулић, књига 4 (прир. З. Глушчевић, М. Јосимчевић). Нови Сад: Stylos, 2004, 290-294.

Станковић Шошо, Наташа и Сувајцић, Бошко. *Уметност речи* – читанка за шести разред основне школе. Београд: Логос, 2019.

TRAVELLING AS INSPIRATION IN LITERATURE AND TEACHING (Methodic approach to travel-related texts by Vida Ognjenović and Isidora Sekulić at middle-school level)

Abstract: *This paper is instigated by the initial theoretical interpretation of literary work by Isidora Sekulić and Vida Ognjenović and it establishes and describes their methodic interpretation within the concept of project schoolwork, thematically framed by the issues of journey, travelling and travelogue. The literary project is based on teaching the texts included in the official curriculum ("Journey to the travelogue" by V. Ognjenović, "Storms" by I. Sekulić) and expanded by introduction of literary works close in topic and genre but not included in the official curriculum ("Letters from Norway" by I. Sekulić, "Travelling is an existential problem", "Light on water" by V. Marković). The goal of the presented concept is to overcome the recorded weak spots of curricular representation of Isidora Sekulić's work and the overall genre of travelogue in middle-school grade levels through methodical intervention, as well as to motivate the students to read and understand this type of text, as part of character education that would create open mind toward the experiences of travelling and coming into contact with the other.*

Key words: *teaching literature, teaching project, travelling, travelogue, essay.*